

PÜSKI LEVENTE

Politikai napló – Kozma-módra

Kozma Miklós 1941. december 7-i halála országos visszhangot váltott ki, nem véletlenül. Korábbi pozíciói – a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. (MTR) és a Magyar Távirati Iroda (MTI) élén eltöltött hosszú idő, közel kétéves belügyminisztersége, végül Kárpátalja kormánybiztosi posztja – önmagában véve is indokolták a személye iránti megkülönböztetett figyelmet. A formális elemeken túlmutató nekrológok azonban – mindenekelőtt Cs. Szabó Lászlóé és Németh Lászlóé – már az embert, azt a markáns egyéniséget állították a középpontba, akinek teljesítménye mély és maradandó nyomot hagyott a két világháború közötti közéletben.¹ Pedig ők legfeljebb csak sejthették azt, amivel az utókor tényszerűen szembesült: Kozma tudatosan és szervezett módon őrizte meg élete és munkássága dokumentumait. Utóbb a Magyar Országos Levéltárba került forrásanyag részben az általa vezetett cégek és intézmények irataiból, válogatott sajtóanyagokból, személyes levelekből, továbbá különféle feljegyzésekből és naplóiból áll.

Kozma fiatalkorában – részben családi hagyományoktól indítva – az irodalommal is kacérkodott, novellákat és verseket írt. Szerencsére hamar felismerte lehetőségei korlátait, s miután az 1920-as évek elején megtalálta azt a tevékenységi területet – a kor egyik meghatározó médiavállalkozójává vált –, ahol leginkább kiélhette ambícióit, inkább a korban bevett

¹ ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. PolgArt Kiadó, Budapest, 2000. II. 792–797.

szokásnak számító naplóírásra koncentrált. Ezt olyannyira fontosnak tartotta, hogy sokoldalú – időt és energiát felemésztő – gazdasági-közéleti feladatai mellett folyamatosan szakított rá időt. Szorgalmas és kitartó naplóíró volt: a jegyzetelést 1914 júliusában kezdte el, és 1941-ig, halálának évéig folytatta.

Naplót írni a 20. század első felében a társadalom felsőbb rétegeiben elfogadott jelenségnek számított, jöllehet, csak viszonylag kevesen vállalkoztak rá. Kozma kezdetben egyfajta hagyományos élettörténetet kívánt írni, vagyis életének személyes eseményeit rögzítette, folyamatosan, időrendben haladva. A naplóírás többnyire persze nem pusztán az eseményekről szól, szerves részét képezhetik a szerző korának közéletére, illetve politikai életére vonatkozó reflexiói is. Kozmában erre már a háború alatt megvolt a hajlam, ami a későbbiekben látványosan felerősödött.

Naplójának értelmezését bonyolítja, hogy írásai idővel a műfaj határait feszegették, többféle értelemben is. Saját bevallása szerint eredetileg kis fekete füzetekbe írta feljegyzéseit, a világháborúról és az azt követő időszakról szóló írásait utóbb – az 1930-as évek elején – ő maga formálta át, és jelentette meg könyv formában. Sőt, előbbinél kétféle változatról is beszélhetünk. Az *egy csapattiszt naplója* ugyanis nem volt teljes, Kozma egyes részeket – részben helyhiány, részben a még élő személyek érzékenységre tekintettel – kivett belőle, majd az eredeti kiadás után röviddel ugyancsak publikussá tette.² Magatartása egyrészt alapos szöveggondozásra, másrészt arra utal, hogy irodalmi hajlamait valóban a – személyes emlékezésen túlmutató – naplóírásban kívánta kiélni. A megjelent munka egyéni élmények és vélemények gyűjteménye, elsődlegesen arra koncentrálna, ami az író látóhatárán belül történik.³ Kozma a folytatást is megjelentette *Az összeomlás 1918–1919* címmel, amely időrendben az előbbi folytatása, jellegében azonban jelentős mó-

² KOZMA Miklós: *Ami kimaradt egy csapattiszt naplójából. 1914–1918.* MTI, Budapest, 1932.

³ Uő: *Egy csapattiszt naplója 1914–1918.* Révai Irodalmi Ház, Budapest, 1931.

dosulással.⁴ Bár az időrendiséghez ragaszkodott, a naplószerű arculata szinte ennyiben ki is merült. Jegyzetei rendszertelenebbekké váltak, és az elbeszélő jelleget háttérbe szorították az őszirózsás forradalommal, majd a Tanácsköztársasággal szembeni heves támadások – a könyv valójában propagandakiadványnak minősíthető. Első olvasatra is jól látható belőle Kozma mélységes ellenszenve, de arra nem alkalmas, hogy az olvasó képet kapjon, hogyan élte meg egy középosztálybeli volt katonatiszt ezeket a drámai időket, sőt még egy egyszerű személyes eseménytörténeti rekonstrukciót sem lehet általa elvégezni.

Az eredeti, kéziratos naplók nem maradtak fenn, csak a Kozma által szerkesztett változat, így az sem ellenőrizhető, hogy a szerző utólag milyen mértékben változtatott a szövegén. Egy esetben egyértelműen bizonyítható, de általában véve is valószínűsíthető, hogy Kozma a hamisítástól sem riadt vissza, hogy forradalomellenességét minél hangsúlyosabbá tegye.⁵

1919 után visszatért a naplóírás hagyományosabb metódusához, de egy újabb váltással. Bár továbbra is történetet kívánt írni, de a történések egyre inkább a politika világára koncentráálódtak, az azon kívüli világ csak részlegesen szüremlett be írásaiba, beleértve a családi miliőt is. Ez a fajta nyitottság részben tevékenységével függött össze. 1919 nyarán a szegedi ellenforradalmi táborban a jobboldali radikálisok között találta meg a helyét. Abban az idővel egyre inkább Gömbös Gyula nevével fémjelezhető irányzatban, amely egyaránt szemben állt a forradalmi időszakkal és a régi, 1918 előtti politikai-társadalmi viszonyokkal. A későbbiekben azután, bár nyilvános politikai szereplést csak rövid időre vállalt, lényegében Gömbös haláláig ennek az irányzatnak volt az oszlopos tagja. A fajvédő csoporthoz való kötődése, az abban betöltött szerepe azonban kiegészült azzal, hogy általában nagy érdeklődéssel figyelte a politikai életnek a személyes kereteken túli történéseit is. Jegyzeteiben így rendszerint keveredtek az átélt események a nagypolitikához fűzött kommentárokkal, magyarázatokkal.

⁴ Uó: *Az összeomlás 1918–1919*. Athenaeum, Budapest, 1933.

⁵ ORMOS Mária: I. m. I. 46–49.

Horthy-korszakbeli írásai leginkább a politikai napló műfajához állnak a legközelebb.

A helyzetet tovább bonyolítja a strukturális egyenetlenség. A két világháború közötti években még egy viszonylag behatárolt időn belül sem törekedett a részletes és szisztematikus jegyzetelésre, naplóját csak ritkán vezette napi szinten, szövegei gyakran szélsőséges terjedelműek lettek. A rövid bejegyzéseket hosszú, esetenként kifejezetten terjengős szövegrészek követik, többnyire attól függően, hogy a konkrét téma kapcsán mennyi mondanivalója volt, sőt szélsőséges esetben az írásban többéves hiátusok keletkeztek. A mondottakból következően tehát nem egyetlen, többé-kevésbé folyamatosan vezetett kéziratról, hanem egyfajta sorozatról lehet beszélni. Az első két időszak terméke részben a gondos utómunkának és a publikusságnak köszönhetően rendszerezett és jól áttekinthető. A többi viszont csupán szétszórtan található meg hagyatékában. Írásainak csak egy felettébb behatárolt része maradt fenn az általa emlegetett kis fekete füzetek formájában. A kéziratos naplók csak az 1928–1932 és 1938–1941 közötti éveket ölelik fel, és azokat is erősen hiányosan.⁶ A többi esetben géppel írt jegyzetekről van szó, melyek a különféle egyéb iratok közé kerültek be, ezért nem meglepő, hogy az adatgyűjtemény néven ismert anyagai szintén tartalmazznak olyan helyzetelemzéseket, melyek jellegük és stílusuk alapján inkább naplórészleteknek tekinthetők. Ebből következően erősen kétségesnek tűnik, hogy valaha is sikerüljön az összes naplójegyzetét egyetlen egységbe összefogni és kiadni. Sőt az a probléma, amely a két megjelent kötetnél felmerült, itt is fennáll, nevezetesen a fennmaradt, géppel írt jegyzetek mennyiben viselik magukon az utólagos szerkesztés és javítás nyomait.

A fragmentáltságot erősítette, hogy naplóiban ismételten kitért életének korábbi időszakaira, vagy utalt régebbi eseményekre. Így viszont talán nem alaptalanul felvethető, hogy írásai bizonyos fokú nyitottságot jeleznek a memoár irányába. A kettő mégsem keverhető össze, miután Kozma jegyzeteiben

⁶ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL OL) K 429 Kozma Miklós iratai, 45. csomó, I. 1932–1939., II. 1939–1940., III. 1940–1941.

megmarad a napló műfaj egyik fontos vonása, az élményszerűség, ellenben hiányzik belőle a memoáriró utólagos korrekcióra törekvése, aki rendszerint már egy lezárt(nak tekintett) korszakra néz vissza.⁷

Kozma számára az írás létszükséglet volt, amit nem csupán naplói jeleznek, hanem az is, milyen buzgósággal igyekezett a politikai eseményeket mindenféle egyéb módon magyarázni, jegyzetelni. Utóbbiak többsége azután – amint arra utaltunk – évek szerinti tagolásban, adatgyűjtemény címen vált hozzáférhetővé a szakemberek számára. Bár ez a fajta „grafománia” nem példátlan, a Horthy-korszak kevés közszereplőjéről mondható el, hogy hasonló méretű anyagot hagyott volna hátra.⁸ Számos bizonyíték utal arra, hogy írói ambícióit egyértelműen ezen a területen kívánta kiélni. Igaz, életében nem folytatódott naplói publikálása, de a szándék megalapozottan valószínűsíthető. A visszafogottság minden bizonnyal óvatosságával magyarázható: várni akart, hogy a leírtak múlttá váljanak, és ne okozzon vihart azzal, hogy esetleg kínos részleteket szellőztet meg egyes politikai eseményekről vagy azok szereplőiről. Két kérdéskört azonban valószínűleg maga formált szerves egységgé, melyek az ezredforduló után *Kárpátalja visszavétele* és *A visszacsatolt Kárpátalja* címmel jelentek meg.⁹ (A cím mindkét esetben pontatlan, mivel a jelzett kérdéskörnél jóval többről szólnak.) Ormos Mária szerint élete vége felé egy, kifejezetten a fiatalok-ról szóló emlékiratot akart szerkeszteni.¹⁰ Ugyanebbe a vonulatba illeszkedett egy másik történet is. 1938-ban ugyanis saját kiadásban elkezdte a nyilvánosság előtt 1919 óta elhangzott beszédei és előadásai publikálását. Az eredmény egy ötkö-

⁷ A kettő különbségeire nézve: PRITZ Pál: Emlékirat és napló, avagy emlékirat a naplóban. In: *A történettudomány szolgálatában. A 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk.: BARÁTH Magdolna, MOLNÁR Antal. Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest–Győr, 2012. 501–514.

⁸ A diplomáciai karriert befutó Barcza György ezt annyiban múlta felül, hogy naplójegyzeteket és emlékiratot egyaránt készített.

⁹ KOZMA Miklós: *Kárpátalja visszavétele. Napló*. Közreadja: BRENOVICS László. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1999; Uő: *A visszacsatolt Kárpátalja. Napló 1939–1941*. Szerk.: BRENOVICS László. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2009.

¹⁰ ORMOS Mária: I. m. I. 9.

tetes sorozat lett, amelynek ötödik része már csak halála után jelenhetett meg az MTI, azaz Kozma egyik munkatársa, Tarr László gondozásában. Egyes történészek még messzebb mentek, és – nem megalapozatlanul – azt vetették fel, hogy az általa összegyűjtött hatalmas iratmennyiség – beleértve a naplókat – a Horthy-korszak később megírandó szintézisének az alapbázisát képezte.¹¹ Ebben az összefüggésben viszont érthető, hogy az életút intim részletei csak alárendelt szerepet kaptak, mint ahogyan az is, hogy a nem publikált naplók eléggé rendhagyó, szétszórt formában készültek és őrződtek meg. Ez azt jelenti, hogy naplószerű írásai többnyire nem alkotnak összefüggő egészet, hanem egyéb dokumentumokba illesztve maradtak fenn. Azt pedig utólag lehetetlen kideríteni, hogy az írásokat maga Kozma szedte szét vagy utólagos levéltárosi munka eredményének tekinthető.

Kozmát a naplóírásra részben az önkifejezés, az élményszerzés vágya hajtotta, így bizonyos fokú irodalmi pótcselekvés is meghúzódott mögötte. Ugyanakkor ott volt benne az az igény, hogy „szavát akarja hallatni a múltrol”, s az általa leírtak idővel a korszakra vonatkozó történeti tudás részévé fognak válni.¹²

A magyar történetírás nagyon hamar felfedezte és hasznosítani igyekezett a Kozma-iratokat, olyannyira, hogy egyes részei már 1956-ban publikálásra kerültek az *Iratok az ellenforradalom történetéhez* című sorozat első kötetében. Amikor az Incze Miklós–Ránki György szerzőpáros 1958-ban recenziót írt C. A. Macartney könyvéről, melyet a Horthy-korszak egyfajta szintézisének szánt, a recenzensek többek között azt kifogásolták, hogy a neves angol szakember által hasznosított anyagok túlságosan behatároltak, és nem pótolhatják a magyar levéltári források, köztük Kozma iratainak a felhasználását.¹³ A szerzőpáros elvárása persze teljesen irreálisnak tekinthető, hiszen az angol szakembernek esélye sem volt arra, hogy hozzájusson a

¹¹ PRITZ Pál: Emlékirat és történeti valóság Hory András visszaemlékezéseinek fényében. *Századok*, 1987/2–3. 276.

¹² Lásd e számunkban Pritz Pál tanulmányát (4–6.).

¹³ C. A. MACARTNEY: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary*. I–II. Edinburgh, 1956–1957; INCZE MIKLÓS–RÁNKI GYÖRGY: Október 15-e. A modern Magyarország története. 1929–1945. *Századok*, 1958/1–4. 457.

Kozma-anyaghoz. Azt pedig végképp nem ismerhették el, hogy Macartney így is hatalmas és sokrétű kutatómunkára építette könyvét, melyhez hasonló szintű monografikus feldolgozással a sokáig politikai-ideológiai béklyókkal küzdő hazai történetírás csak jóval később tudott előállni.¹⁴ Kozma gyors „felfedezését” egy alapos forrásrendszerző, feldolgozó és publikáló munkának kellett volna követnie, ez azonban elmaradt. Az iratok, köztük a naplók nem kerültek ki a történészek látóköréből, már csak azért sem, mert a saját korát éles szemmel és nemegyszer kritikusan figyelő Kozmát – megfelelő ügyességgel – jól fel lehetett használni különféle egysíkú értékelésekhez. Így nem meglepő, hogy az 1960-as években már számos olyan kötet született, amely egyfajta kiegészítő forrásbázisként fordult felé. Közülük egyértelműen Tilkovszky Lorántnak az 1938–1941 közötti revíziós politikát és a terület-visszacsatolásokat középpontba állító monográfiája lett az a munka, amely – különösen mennyiségi oldalról – a leginkább igyekezett kiaknázni a naplókban rejlő lehetőségeket.¹⁵

Az 1970-es években az érdeklődés Kozma Miklós személyes tevékenységére is kiterjedt, s több olyan feldolgozás látott napvilágot, amely média- és kultúrtörténeti oldalról közelített hozzá.¹⁶ Ez az irány azonban nem vált dominánssá. Bár elvileg megkerülhetetlen forrás nincs, de az 1980-as évekre hagyatéka egyre inkább azzá kezdett válni, amiként a rendszerváltás után is megmaradt. „Népszerűségét” növelte, hogy a politikai béklyóktól való megszabadulással kiderült, hogy a naplók milyen sokrétűen használható anyagot jelentenek. Persze elsősorban a

¹⁴ ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991.

¹⁵ Ráadásul a kötet végén található névmutató nem is jelez pontosan minden egyes hivatkozást. TILKOVSKY Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 296–297.

¹⁶ GLATZ Ferenc: Kultúrpolitika, hivatalos ideológia és Rádió (1927–1937). In: *Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből. 1925–1945*. Szerk.: BÉKES Tamás, KARCAGI Sándor, MATUZ Józsefné, MÁRTON Anna. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 1975. 49–101.; STIER Miklós: Rádió és politika az 1930-as években. In: Uo. 103–147.; LACKÓ Miklós: Az Új Szellemi Front történetéhez. *Századok*, 1972/45. 919–985.

politikatörténészek számára, ami nem meglepő, hiszen írásai – amint arról szó esett – főleg ilyen témájúak voltak.¹⁷

A szakemberek számára a naplók három fő szempontból bizonyultak használhatónak. Mindenekelőtt információs forrásként, Kozma ugyanis számos politikai eseményt, tényszerű adatot lejegyzett, melyek vele történtek meg, vagy hallott róluk. Sokszor olyanokat, melyeknek – bizalmas jellegüknél fogva – publikus anyagokban nem is lehetett utánajárni. Egyik azon kijelentése, miszerint 1920-ban neki személy szerint meghatározó szerepe volt a Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE) anyagi finanszírozásában, napjainkra a magyarországi szélső-jobboldal történetének szerves – számos feldolgozásban vissza-köszönő – részévé vált.¹⁸ Továbbá miután az írások elsődlegesen nem közvetlenül a nyilvánosságnak szóltak, sokat elárulnak mind az ő, mind a korabeli politikai elit egy részének a gondolkodásmódjáról, társadalom- és világmépéről. Utóbbihoz kapcsolódva végül figyelembe kell venni, hogy Kozma hamar túllépett azon, hogy a fajvédő csoport „íródeákja” legyen,¹⁹ s horizontja egyértelműen túlmutatott a vele megtörtént vagy általa hallott események rögzítésén. A szövegekben újra és újra visszaköszön a személyiségében rejlő katonai hírszerző, aki gyakran és szívesen csillogtatta meg értékelő, helyzetelemző képességét. Ezt annál is könnyebben megtette, mivel – a jobboldali radikalizmus talaján állva – élesen szemben állt a régi Magyarországgal, és hasonló okból volt kritikus a bethleni konszolidációval és általában véve a konzervatív táborral szemben. Ebben az összefüggésben nagyon is érthető, miért idegenkedett azoktól a kormányfőktől, akikből – Károlyi Gyula, Darányi Kálmán – szerint hiányzott a nagyobb ívű alkotó-, társadalomformáló tevékenység. Látókörének tágitásához egyéb tényezők is hozzájárul-

¹⁷ Ebben az esetben már a napló tematizáltsága behatárolja annak későbbi használhatóságát. Lásd e számunkban Eiler Ferenc tanulmányát (25–47.).

¹⁸ Horthy Miklós titkos iratai. Szerk.: SZINAI Miklós, SZÜCS László. Kossuth Kiadó, Budapest, 1962. 32.; DÓSA Rudolfné: A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet, 1918–1944. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 87.; ORMOS Mária: I. m. I. 67.; VONYÓ József: Gömbös Gyula. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014. 97.

¹⁹ ROMSICS Ignác: *Múltról a mának*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 148.

tak, mint külföldi útjai és az a tény, hogy az MTI elnökeként rálátott az európai politika bizonyos területeire. Emellett, bár az 1930-as évek második feléig minden bizonnyal nagy politikai karrierről ábrándozott, írásaiból kitűnik, hogy számára nem önmagában a pozíció, hanem a teljesítmény bírt meghatározó jelentőséggel. A politika számára nem kicsinyes, öncélú párt-harcokat, hanem elsődlegesen kormányzati vagy az ahhoz vezető utat segítő munkát jelentett, amelynek – felfogása szerint – kulcsszerepet kell játszania a nemzeti közösségszervezés terén. Természetesen a fenti szempontok többnyire nem elkülönítve, hanem egymással összefonódva jelentek meg írásaiban. Ennek alapján nem szükséges külön megindokolni, miért a Horthy-korszakban íródott naplójegyzeteire irányult a figyelem, melyhez képest a korábbi időszakról szóló két könyve egyértelműen alárendelt szerepbe került.

Kozma persze nem jutott el oda, hogy írásai irodalmi értékkel bírnának, aminek viszont megvolt az az előnye, hogy – a jelen számban ugyancsak tárgyalt Máraitól eltérően²⁰ – nem engedte túlságosan szárnyalni a fantáziáját, és vigyázott a tényszerűsége. Jó íráskészségének köszönhetően azonban esetenként igen plasztikusan vagy frappánsan tudott fogalmazni, ami még inkább erősítette a naplói iránti szakmai figyelmet. Jellemző példaként igencsak népszerűvé váltak Kárpátalja politikai jelentőségéről szóló fejtegetései. 1959-ben a Magyarország második világháború alatti politikai szerepéről szóló dokumentumgyűjteménybe bekerült Kozma Magyar Távirati Irodában elhangzott beszéde, melyben Kárpátalja elfoglalását a Szent István-i gondolattal és a magyarság Duna-medencei vezető szerepének a biztosításával indokolta.²¹ 1938. őszi naplóbejegyzéseiben azonban az előbbinél mélyebben és érzékletesebben fejtette ki a véleményét a kérdésről, ami olyan jól sikerült, hogy

²⁰ Lásd e számunkban Sipos Balázs tanulmányát (159-186.).

²¹ *Magyarország és a második világháború*. Az iratokat összegyűjtötte és a bevezető tanulmányt írta: ÁDÁM Magda, JUHÁSZ Gyula, KERÉKES Lajos. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959. 156–157. – A teljesség kedvéért hozzá kell tenni, hogy a kötet közölt Kozmának a kérdéshez kapcsolódó naplójegyzeteiből is, melynek jelentőségét a könyvről írt recenziójában RÁNKI György külön is kihangsúlyozta (*Századok*, 1960/1–3. 903.).

több szakmunkában újra és újra visszaköszönt a széles külpolitikai horizont és a naiv szüklátóköriőség sajátos – a kor számos politikusára is kivetíthető – megnyilvánulásaként.²²

Az utóbbi másfél évtizedben újabb módosulás következett be a téma kapcsán. Talán Kozma sokrétű tevékenysége és a forrásbázis nagysága hatott riasztóan a szakmára, s vezetett el oda, hogy miközben a fennmaradt anyagok valóban megke-rülhetetlenek lettek a történészek számára, életrajzának meg-írására – Ormos Mária tollából – csak meglehetősen későn, az ezredforduló körül került sor.²³ Az általa készített monográfia értékét elsősorban az adja, hogy a politizáló Kozmát az életpá-lya egészébe és személyiségének komplexitásába elhelyezve ábrázolta. Könyve révén egyúttal vizsgálhatóvá vált Kozma abban az értelemben, hogy egyéni élettörténete társadalomtörténeti nézőpontból milyen szociális közegbe, közösségbe helyezhető el.²⁴ Az életpálya-elemzés mellett a Kárpátaljával kapcsolatos naplói (és egyéb anyagai) kerültek a szakmai érdeklődés hom-lokterébe, és sorozatban jelentek meg a témához kapcsolódó munkák, a folyamat napjainkban is tart.²⁵

Kozma politikai tájékozódásában azonban egy jól érzékelhe-tő átrendeződés ment végbe a korszak folyamán, ami az anya-

²² *Magyarország és a második világháború*. I. m. 105–106.; ÁDÁM Magda: *Magyarország és a Kisantant a harmincas években*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 327.; PRITZ Pál: *Az objektivitás Mítosza?* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2011. 8–9., 106–107.; FEDINEC Csilla: „A magyar szent ko-ronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Jaffa, Budapest, 2015. 55–56.

²³ ORMOS Mária: I. m. I–II.

²⁴ GYÁNI Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 138–139.

²⁵ Ebbe a folyamatba illeszkedett bele a Kozma-naplók egy részének – már említett – kiadása Brenzovics László szerkesztésében. Lásd még: *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig: Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Szerk.: FEDINEC Csilla. Kalligram Kiadó, Pozsony, 2014.; *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Szerk.: FEDINEC Csilla. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2004.; BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. I–II. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, Nyíregyháza, 2005.; BRENZOVICS László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján, 1939–1944*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2010.; FEDINEC Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944*. Fórum Intézet–Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2001.; VASAS Géza: *Mi történt 1940. augusztus 5-én s annak folytatásaként?* *Regio*, 2015/3. 150–198.

gát használó történeti feldolgozásokból jól kirajzolódik. Az 1920-as éveknél inkább a belpolitika dominált, míg a külügyek csak korlátozott mértékben jutottak szerephez.²⁶ A harmincas évek első felére a két témakör kezdett kiegyenlítődni, a Gömbös kormányfősségével foglalkozó szakemberek számára a Kozma-anyag már mindkét téren igen jól használhatónak bizonyult.²⁷ 1937-től, a belügyminiszteri székből való távozását követően viszont a hazai politikai események teljesen háttérbe kerültek, és a külpolitika, valamint hozzá kapcsolva a revízió vált domináns témává.²⁸ Az átalakulásban persze ott volt a belügy éléről való távozását kísérő keserősége, valamint az a tény, hogy az évtized végén leginkább Kárpátalja megszerzése kapcsán vált aktívabbá. Megkockáztatható ugyanakkor az a felvetés is, hogy politikai látókörének horizontja fokozatos tágult. Az MTI működése kapcsán fokozatosan a propagandacsinalás nemzetközi kulisszái mögé látott, az 1920-as évek közepétől pedig egyre többször kísért el Bethlen Istvánt külföldi útjaira. Ezek az utazások idővel rendszerezéssé és céltudatosakká váltak, s olyannyira fontosnak érezte őket, hogy naplóiban külön részeket szentelt nekik.

Kozmában folyamatosan ott feszült a közlésvágy, miközben maga is tisztában volt az írói hajlamokkal rendelkező politikusok elsődleges szabályával, miszerint bizalmas értesítéseket még egy naplóban is csak kellő óvatossággal és visszafogott-

²⁶ Inkább rendhagyó ebből a szempontból: PRITZ Pál: A fajvédők külpolitikai nézetei (1918–1936). *Századok*, 1990/5–6. 617–669.

²⁷ ERŐSS Zsolt: A marionizmus felszámolása. A Nemzeti Egység Pártjának átszervezése 1936-ban. *Századok*, 2011/1. 161–196.; KÖNYA Sándor: *Gömbös kísérelte a totális fasiszta diktatúra megteremtésére*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968; L. NAGY Zsuzsa: *Liberális pártmozgalmak 1931–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986; PRITZ Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986; SIPOS Péter: *Imrédy Béla és a Magyar Megújulás Pártja*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.; VONYÓ József: I. m.

²⁸ Érdekes, hogy az egyik legnevesebb szakember, Juhász Gyula csak kevésbé hasznosította Kozma jegyzeteit. JUHÁSZ Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988; Uő: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1938–1944*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1983. – Pedig éppen a naplók alapján lehetett pontosítani a Kárpátalja elleni 1939. márciusi támadás pontos időpontját: ORMOS Mária: I. m. II. 594.

sággal szabad leírni. Ennek következtében egyéb iratai, köztük a bennük elhelyezett jegyzetek, a történetírók számára esetenként használhatóbbaknak bizonyultak, mint a sok mindent elhallgató vagy a számos téma kapcsán meglepően szűkszavúnak bizonyuló naplók. Különösebben mély elemzés nélkül is kijelenthető, hogy a naplók önmagukban nem adják a Horthy-korszak átfogó politikatörténetét, s a történetírás soha nem is így kezelte azokat. A naplók jelzett egyenlenségeinek jellemző példája, hogy amíg a Kárpátalja elfoglalására tett 1938. novemberi, kormányzati erőfeszítéseket – benne saját szerepét – igen részletesen dokumentálta, addig az 1935. évi választásokról – miközben belügyminiszterként az egyik fő irányítójának tekinthető – alig tesz említést. Sőt, a választásokat követő politikai erőviszonyokat is inkább más formában elemezte.²⁹ Ezért nem meglepő, hogy a történészek is nagyon eltérően viszonyultak a Kozma-anyaghoz. Romsics Ignác és Gergely Jenő Bethlenről, illetve Gömbösről írt politikai életrajza a naplók helyett (mellett) inkább az adatgyűjteményekben található iratokat és jegyzeteket hasznosította.³⁰ Utóbbi viszont megerősíti azt, hogy jellegüket tekintve a naplók és bizonyos egyéb írások között időnként alig lehet különbséget tenni.

Kozma jegyzeteinek a „népszerűsége” felveti a kérdést, vajon esetében nem lehet-e többről szó. A kortársi megfigyelő-értékelő szerepén túl igényt tarthat-e alanyi jogon valamiféle történészi-elemzői státuszra, jöllehet a nagy, összefoglaló mű – kortársától, Gratz Gusztávtól eltérően³¹ – nem készült el. A kérdés annál is inkább indokolt, mivel nem zárható ki, hogy a közeljövőben még kéziratban lévő naplóiból újabb és újabb részek jelennek meg és válnak hozzáférhetővé így a laikus olvasó számára is. (A teljes iratanyag publikussá tételére viszont inkább csak a digitalizáció kínál reális esélyt.) A kérdés megválaszolásához

²⁹ Hasonló következtetésre jut Ormos Mária is a Kozma–Horthy-találkozók kapcsán. (ORMOS Mária: I. m. II. 398.)

³⁰ ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. I. m.; GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula*. Vince Kiadó, Budapest, 2001.

³¹ GRATZ Gusztáv: *Magyarország a két háború között*. Szerk.: PAÁL Vince, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

komplex vizsgálatra itt nincs mód, egy esettanulmányon keresztül történő megközelítésre azonban igen.

Teleki Pál 1939. február közepétől, miniszterelnöksége kezdetétől azon volt, hogy a korábbi kiválások és belső konfliktusok miatt látványosan meggyengült kormánypárt törvényhozásbeli pozícióját megerősítse. Miután a miniszterelnök lemondott arról, hogy a képviselőházban helyet foglaló pártok és csoportosulások között keressen magának további támogatókat, egyetlen lehetőség maradt a számára: előrehozni a csak egy év múlva esedékes parlamenti választásokat.³² Kozma gondolkodásmódjából logikusan következett, hogy az esemény kiemelt szerepet kapjon naplójában. Május 30-i és június 1-jei dátummal felettébb nagy terjedelemben taglalta a választások lefolyását, annak eredményét és várható következményeit.³³ A téma jelentőségét az is mutatja, hogy a szövegrészlet külön is megtalálható az 1939. évi adatgyűjteményben.³⁴ Elvileg remélhető lenne, hogy az író ad egyfajta átfogó elemzést, némi bizalmas háttér-információval. Egyrészt, mert effélével korábban, az 1926. évi választások kapcsán már próbálkozott,³⁵ másrészt Teleki bizalmas tanácsadójaként bepillantást nyerhetett a kormányfő (párt)politikai akcióiba. Ilyesmiről azonban szó sem esett, pontosabban egyedül a Rátz Kálmán nyilas képviselővel folytatott beszélgetése tekinthető kivételnek. Itt ugyanis Kozma megemlíti egy kormányzati propagandaakciót, melynek során a miniszterelnökség sajtóosztálya hamis hírt adatott le a rádióban a választók megfélemlítésére.³⁶ A találkozás mégis fon-

³² Eckhardt Tibor már márciusban számolt a májusi választások lehetőségével: *Roosevelt követe voltam Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941*. Kiadja: FRANK Tibor. Corvina Kiadó, Budapest, 2002. 215.

³³ KOZMA Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja*. I. m. 82–95.

³⁴ MNL OL Filmtár, K 429 Kozma Miklós iratai, 3934 Mf. Adatgyűjtemény 1939. I. 198–206.

³⁵ *Iratok az ellenforradalom történetéhez. Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924–1927*. III. Szerk.: NEMES Dezső, KARSAI Elek. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959. 659.

³⁶ KOZMA Miklós: *A visszacsatol Kárpátalja*. I. m. 92–93. – Az esetet egyébként nem Kozma vagy Rátz nagyították fel, arról a nyilas sajtó is kiemelten írt. *Virradat*, 1939. május 30. 1.

tosnak bizonyult, mert ennek apropóján Kozma egyfajta rövid értékelést adott saját pozícióját illetően. Igaz, nem közölt semmi szenzációs dolgot, de jórészt megerősítette azt, amit a történetírás egyébként is tudott vele kapcsolatban. Így büszkén hangoztatta, hogy a rádió műsorait szisztematikusan igyekszik távol tartani a közvetlen pártpolitikától, mely állítása azzal a megszorítással helytálló, hogy a mindenkori kormányzat különleges elbánásban részesült.³⁷ Hasonló alapállásból utasította el Rázt – egyfajta naivitással kombinált erőszakosságról árulkodó – azon kérését is, miszerint Kozma adjon neki megszólalási lehetőséget a rádióban.

Joggal hárította el továbbá Ráz azon vádját, miszerint valamiféle főtanácsadóként ő lenne a kormányzó „rossz szelleme”. Bár Horthy Miklós a belügyminiszteri posztról való lemondása után is sokra tartotta Kozmát, utóbbi valóban nem tartozott az államfő legközvetlenebb bizalmasai közé, ezt a szerepet ekkoriban sokkal inkább Bethlen István, Károlyi Gyula, Keresztes Fischer Ferenc, Teleki Pál vagy Esterházy Móric vindikálhatta magának. Végül Kozma újólá rögzítette kiábrándultságát és tudatos távolságtartását: „A belpolitikába pedig annál kevésbé szólok bele, mert úgy utálok, hogy a gyomrom felfordul csak, ha rágondolok is. Az egész magyar politikát úgyis fából vaskarika jegyében látom érvényesülni, s jobb vele nem foglalkozni.”³⁸ Ez az elfordulás persze csak a pártpolitika színterére lehet igaz, de még ott sem tagadhatta meg a habitusát, amit látványosan jelez, hogy a napló vonatkozó fejezetébe bekerült egy oda nem illő rész, a parlamentbe bekerült képviselők névjegyzéke, pártpolitikai hovatartozásuk rögzítésével együtt. A belpolitikából való kiábrándultsága, tudatos távolságtartása viszont hihető magyarázattal szolgál arra, hogy a választások részleteiről valóban nem volt tudomása, s ilyenekkel naplójában sem szolgáltathott.

³⁷ Ormos Mária szerint a kormánnytól való bizonyos fokú függés ellenére az MTI és a Magyar Rádió „objektív maradhatott bizonyos mértékig”. (ORMOS Mária: I. m. II. 612.)

³⁸ KOZMA Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja*. I. m. 92.

Érdeklődése lényegében egyetlenegy területre, a nyilasokra koncentrálódott,³⁹ ami egyáltalán nem tekinthető egyedi jelenségnek. A május végén lebonyolított választások kapcsán a kortársakat sem annyira a kormánypárti szereplés foglalkoztatta – esetükben legfeljebb a győzelem mértéke lehetett kérdéses – mint inkább az, hogy a megerősödőben lévő szélsőjobboldali ellenzék milyen eredményt ér el. Jellemző módon, amikor május 27-én Teleki Pál Montgomery amerikai követtel beszélgetett a választásokról, a fő témát az jelentette, hogy a nyilasok hány mandátumot fognak majd szerezni.⁴⁰ Kozmának a választások iránti figyelme azonban inkább a kivételesen fontosnak tartott eseménynek szólt, s nem általánosítható. Naplójának egyéb, 1939-es jegyzeteiben a pártok, pártpolitikusok ténykedése és általában a belpolitika történései meglehetősen kevés figyelmet kapnak.

Kozma persze nem tárgyalta részleteiben az eredményeket, az okokra viszont próbált magyarázatot találni, többek között úgy vélte, a nyilasok számottevő náci pénzügyi támogatásban részesültek. A vád nem új: Teleki a választási kampány során többször is említette. Ungváry Krisztián, majd Karsai László pusztá propagandafogásnak tartotta a miniszterelnök szavait, és számos olyan bizonyítékot hoztak elő, melyek a nyilasok szűkös anyagi forrásairól szóltak.⁴¹ Utóbbi álláspontot elfogadva a kérdés tulajdonképpen egyetlen konkrét ügyre szűkíthető le, amely megnyugtatóan máig sincs tisztázva: a kormányfő szerint ugyanis a házfelosztást követő napokban jelentősebb svájci pengőfelvásárlás történt, amely utóbb a nyilasokhoz jutott el.⁴² Kozma azonban nem a propaganda oldaláról nézte a történeteket, mégis naplójában teljes meggyőződéssel vallotta

³⁹ Ormos Mária ezt a tematikai összefonódást külön is kiemelte, amikor a fenti eseményeket tárgyaló fejezetnek a következő címet adta: „A választások és a nyilas-nemzetiszocialista kérdés”. (ORMOS Mária: I. m. II. 623.)

⁴⁰ *Roosevelt követe voltam...* I. m. 231–232.

⁴¹ UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944*. Jelenkor Kiadó–OSZK, Pécs–Budapest, 2012. 232–233.; KARSAI László: *Szállasi Ferenc. Politikai életrajz*. Balassi Kiadó, Budapest, 2016. 194–195., 202.

⁴² A problémára utal: ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 417.

a svájci ügy Teleki-féle verzióját.⁴³ Ez arra utal, hogy még egy olyan tájékozott ember, mint ő is megtéveszthető volt, ám az is lehet, hogy a jelzett formában valóban létezett az említett akció.

A május 30-i feljegyzésből ugyanakkor kiderül, hogy a magát nagy elemzőnek tartó MTI-főnököt is cserben hagyta olykor a realitásérzéke, és elfogadta a kézenfekvőnek tűnő dolgokat. Igaz, az 1930-as évek végén a szociáldemokrata munkásmozgalom jelentőségének visszaesése és a nemzetiszocialista pártok munkástámogatottságának növekedése párhuzamosan zajlott, ebből azonban nem következik automatikusan az az állítás, miszerint – Kozmát idézve – „kétségtelen, hogy a szociáldemokraták és a kommunisták választóinak⁴⁴ egy jelentékeny tömege átment a nyilas táborba”.⁴⁵ Persze joggal felvethető, hogy Kozma nem volt választáskutató szakember, más esetekben azonban már nem ilyen könnyű mentséget találni. Szerinte ugyanis a nyilasok nagy választási sikerét kormányzati részről Darányi Kálmán, ellenzéki részről pedig Eckhardt Tibor politikája alapozta meg. Ha állítását úgy fogjuk fel, hogy a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKGP) korábban vehemensen küzdött a titkos választójog kiteljesítéséért, de annak előnyeit a nemzetiszocialisták aratták le, az érvelés igaz lehet, de csak részben. Nem szabad ugyanis megfeleledkezni arról, hogy – a konzervatívokat kivéve – egy választójogi reform megvalósításáért a politikai élet szinte teljes spektruma síkra szállt, sőt az már a Gömbös-kormány nevezetes programjában is szerepelt. Nem könnyebb a helyzet, ha az ominózus naplórészlet másik kijelentéséből indulunk ki, miszerint Eckhardt Tiborban

⁴³ Teleki több fórumon is elhangzott vádjait ismerteti: TILKOVSKY Loránt: *Teleki Pál*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1969. 111.

⁴⁴ Kozma itt bizonyos fókig összemossa a két politikai irányzatot, hiszen egy illegálisan működő kicsiny párt esetében aligha lehet támogatók tömegéről beszélni.

⁴⁵ KOZMA Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja*. I. m. 84. – Kozma mentségére hozzá kell tenni, hogy ez a felfogás általános volt bizonyos konzervatív és liberális politikai körökben. LACKÓ Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1966. 176. – A kérdésre nézve: IGNÁCZ Károly: Politikai és választói magatartás 1939-ben és 1945-ben – a nyilas-kommunista folytonosság mítosza. *Múltunk*, 2016/1. 19–44.

csak a rombolás képessége van meg.⁴⁶ Eszerint Eckhardt egyik oldalról a legélesebb ellenfele volt korábban a nyilasoknak, miközben a maga agresszív és demagóg politizálási stílusával megalapozta a szélsőjobb népszerűségét. Bár az FKGP Horthy-korszakbeli történetéről nem készült monografikus feldolgozás, a különböző politikatörténeti munkák a legtöbb vonatkozásban nem támasztják alá Kozma állításait, sőt ilyenekkel a kortársak sem vádolták a kiskisgazda politikust. Ismert tény, hogy Gömbös miniszterelnöksége alatt, pontosabban 1935-ig az FKGP egyáltalán nem heves ellenzéki politizálásáról volt nevezetes,⁴⁷ ellenzékiességük mértéke pedig a későbbiekben is elsődlegesen szituációfüggő volt. Az pedig végképp bizonyítatlan állítás, miszerint az évtized második felében egyedül Eckhardték lettek volna a nyilasok legélesebb, de sikertelen ellenfelei. Nyilvánosságra kerülése esetén a különböző ellenzéki irányzatok, különösen a liberális demokraták megalapozottan és különösebb erőfeszítés nélkül tudták volna cáfolni az MTI-elnök kijelentését.⁴⁸ Mentségéül legfeljebb azt lehet felhozni, hogy az 1939-es választásokon a legtöbb vidéki kerületben valóban a kiskisgazda jelöltek álltak szemben egyedüli ellenzékiként a szélsőjobboldali erővel, amit azután Kozma egyszerűen általánosított.

Még bonyolultabb a helyzet a kormányzati oldalt illetően. Mindenekelőtt a politikai erőviszonyok erős félreértelmezésének tekinthető az a beállítás, hogy az „Egységes Párt” – Gömbös és Darányi alatt – „egy része félt a nyilasoktól, de a praxisban mégis mindent megtett, hogy azok érvényesülhessenek”. Azon apróságon túl, hogy a pártnév ekkoriban már egészen más volt, Kozma láthatóan különböző eseményeket és folyamatokat kever össze. Mindenekelőtt a Nemzeti Egység Pártjának (NEP) képviselőcsoportja 1935-ig döntően konzervatív politikusokból állt, akik nem rokonszenveztek a nemzetiszocialista eszmékkel. 1935 után már valóban érzékelhető volt, hogy a kormánypárt egy része a nyilasokéihoz számos tekintetben hasonló gondolatokat hirdet, sőt, egyesek a gömbösi táborból nyíltan át

⁴⁶ KOZMA Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja*. I. m. 82.

⁴⁷ ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. I. m. 257–260.; VONYÓ József: I. m. 235.

⁴⁸ L. NAGY Zsuzsa: I. m. 57–72.

is álltak a szélsőjobboldali ellenzékhez. Ez azonban nem változtat azon, hogy a nyilas pártok politikai mozgástere elsődlegesen a kormányzat és a kormánytól függő helyi közigazgatás magatartásától függött. Kozma ezért úgy korrigálta állítását, hogy Darányit, illetve az ő engedelkeny politikáját tette felelőssé azért, hogy a szélsőséges elemek megerősödtek a kormánypárton belül.⁴⁹

Kozma Miklós azonban nem állt meg itt, hanem a nyilas-kérdést szélesebb keretbe helyezve próbálta értelmezni. „Vagy azon az állásponton állok” – fogalmazta meg véleményét –, hogy „van parlamentarizmus és akceptálni kell a törvényes formák közötti szavazatokat”, és esetleg többséget kapnak, vagy „őket akceptálni nem lehet. Ez esetben nevetségesnek tartom egy olyan párttal, amely az alkotmányt akarja félretenni, alkotmányos alapon felvenni a küzdelmet, vagyis, aki a nyilasokat nem akarta, annak a Gömbös-kormány alatt már más politikát kellett volna csinálni, Gömbös halála után meg pláne.”⁵⁰ A kritika hitelességét persze rontja, hogy nem maradt fenn olyan forrás, amely szerint Kozma még Gömbös életében radikális módszerek alkalmazását tartotta volna szükségesnek a nemzetiszocialista pártok ellen. Sőt, az 1935. évi választásokat követő politikai helyzetértékelései alapvetően optimista hangvételt tükröztek, nyoma sem volt bennük annak, hogy a nyilasokban komoly veszélyforrást látott volna.⁵¹ Fejtegetése viszont kiváló alkalmat jelentett annak leszögezésére, hogy ő maga belügyminiszterként alkotmányos politikus volt, aki akkor lépett fel a szélsőséges mozgalmak ellen, ha azok az utcára vitték ki a politikát, és ezzel a közrendet fenyegették.⁵² Kozmát azonban itt megint cserben hagyja a memóriája, hiszen a nagy szélsőjobboldali akciókra – a Szálasi-féle mozgalom aktivizálódása, a Turul Szövetség által szervezett tüntetések, a MOVE-puccs tervének napvilágra kerülése –, valamint a velük szemben alkalmazott retorziókra

⁴⁹ KOZMA Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja*. I. m. 82–83.

⁵⁰ Uo. 83.

⁵¹ MNL OL Filmtár, K 429. Kozma Miklós iratai. Mf. 3929. d. Adatgyűjtemény 1935. II. 2.

⁵² KOZMA Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja*. I. m. 83.

éppenséggel 1937. február 3-a, tehát a belügyminiszteri székből való felmentése után került sor. Akkor, amikor átmenetileg éppen Darányi Kálmán, majd – április 10-től – Széll József töltötte be a belügyminiszteri posztot. Kozma fenti gondolatmenete alapján tehát az lenne a logikus, ha Gömbös utódjának kezdeti időszakát pozitívként értékelné, és csak az 1938. év első felét – benne a Szálasival folytatott politikai tárgyalásokkal – ítélné el. Itt azonban egészen másról van szó. Egyrészt Kozma általában véve fogalmazott meg kemény bírálatot, ami egyáltalán nem tekinthető új keletű véleménynek. Naplójában és más irataiban több ízben is a „középszerű tehetetlenség”, az erélytelenség és a sodródás időszakaként jellemezte Darányi kormányzását.⁵³ Másrészt annak a véleményének adott hangot, miszerint szélsőséges erők ellen nem lehet alkotmányos keretek között hatékonyan fellépni, illetve „diktatúrás követelést ha lehet elnyomni, csak diktatúrával lehet”.⁵⁴ Ez egyúttal azt a felettébb megkérdőjelezhető állítást is magába foglalta, hogy alkotmányos rendszerekben általában nem lehet politikai és büntetőjogi eszközökkel sikeresen küzdeni a szélsőséges pártok ellen.

Az eddigiekből úgy tűnhet, hogy Kozma a nyilasok előretörését a politikai élet legveszélyesebb jelenségének tekintette, a témával kapcsolatos konklúziója azonban mégis optimistára sikeredett. Utóbb hangot adott ugyanis annak a véleményének, hogy még mindig jobb, ha a munkások és kisemberek „egy nemzeti érzésű táborban vannak, nem pedig a vörösöknél [...] az adott helyzet még mindig jobb mint a vörös”. Majd hozzátette, bár nem lehet kiszámítani a nyilasok viselkedését, de reméli, hogy „a német kérdésben mégsem egészen lesznek rongyak és naivak”, továbbá a parlament, az ottani munka rájuk is bizonyos fokig „nevelő és szelídítő hatással” lesz majd.⁵⁵ Érvelése egyébként komoly belső ellentmondást hordoz magában, hiszen miközben korábban a szélsőjobb elleni erőteljesebb fellépést hi-

⁵³ KEREPESZKI Róbert: *A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886–1939)*. Kronosz–Magyar Történelmi Társulat, Pécs–Budapest, 2014. 136.; ORMOS Mária: I. m. II. 488–489.

⁵⁴ KOZMA Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja*. I. m. 83.

⁵⁵ Uo. 84.

ányolta, előbbi mondatai alapján a szélsőjobboldali radikalizmust a baloldalinál kevésbé veszélyesnek látta.

Kozma Miklós láthatóan igyekezett átfogóan közelíteni a témához, de gondolkodásának erős korlátok szabtak határt. A korabeli politikai diskurzusba és propagandába a baloldali, főleg kommunista munkásmozgalomtól való – a korszak elejének ellenforradalmiságáig nyúló – félelem annyira beépült, hogy Kozma nem tudott rajta lazítani. Miközben érzékelte a szélsőjobboldali ellenzék megerősödésében rejlő kihívásokat, annak jelentőségét és várható hatását – beleértve a nyilasok politikai magatartását, nemzeti elkötelezettségét – alaposan félreértelmezte. Bár a Szovjetunió hatalmi ambíciói a későbbiekben nem alaptalanul keltettek félelmet, itt nem erről volt szó. Kozma semmiképp nem akarta beismerni, hogy az adott körülmények között a fennálló politikai berendezkedésre, az állami függetlenségre sokkal inkább a nemzetiszocialista pártok, mintsem a szociáldemokraták és kommunisták jelentenek veszélyt.⁵⁶ Utóbbiak ugyanis – részben illegális működésükkel összefüggésben – minimális társadalmi befolyással rendelkeztek, előbbieket pedig készek voltak minden olyan politikai erővel együttműködni, amely a magyar külpolitikai mozgástér megőrzésére törekedett. Másként fogalmazva: az MTI-elnök abba a klasszikus politikusi hibába esett, hogy a vágyait vetítette ki a valóságra. Más téren azonban várakozásai helytállónak bizonyultak akkor, amikor azt fejtegette, hogy egy olyan hirtelen naggyá váló pártnak, mint a nyilasoké, nehéz lesz hosszabb távon a belső egységét megőriznie.⁵⁷

Hasonlóan egyoldalú szemléletet képviselt bizonyos személyekkel kapcsolatban. A belügy éléről történt távozásáért és ezzel politikai karrierjének végéért elsődlegesen két politikust, a már említett Darányit és Eckhardtot tartotta felelősnek, ami kihatott a velük való viszonyára is. Ez az egysíkúság különösen azáltal vált egyértelművé, hogy a nyilasokkal szemben addig folytatott politikát általában véve elhibázottnak („fából vaska-

⁵⁶ Ebben a vonatkozásban Bethlen álláspontja jóval realistábbnak és következetesebbnek tekinthető. ROMSICS Ignác: *Bethlen István*. I. m. 277.

⁵⁷ KOZMA Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja*. I. m. 84.

rika”) tartotta, óvakodott azonban attól, hogy gondolatmenetét következetesen végigvigye. Miközben ugyanis Darányi lett a főbűnös, annak utódai egyetlen kritikus szót sem kaptak, pedig Imrédy Béla és Teleki Pál sem tudtak gyökeresen újfajta politikával előállni. Sőt, erről az alapállásról azt kellett volna kimondani, hogy az 1938. novemberi, nevezetes kormányválság éppen a szélsőjobb felé tolta el a kormánypártot, és a mérsékeltbb elemek voltak azok, melyek távoztak a NEP-ből. A kormányfők kapcsán óhatatlanul kínálkozik az 1920-as évekkel való összevetés, ami ugyancsak hiányzik. Kozma ugyanis nem tért ki arra, hogy a nemzetiszocialista pártok megerősödésének milyen, a kormánypolitikán túlmutató tényezői lehettek. Más megfogalmazásban a nyilas ellenzék aktivizálódásában nemcsak az addigi kormánypolitika hibái és baklővései, a kormánypártban ülő szimpatizánsai játszottak szerepet, hanem a megváltozott körülmények is, melyekkel annak idején Bethlennek még nem kellett szembesülnie. Mindössze egyetlen homályos és ki nem fejtett utalást engedett meg magának azzal, hogy kijelentette: „a választások eredménye nagyon sok vonatkozásban elsősorban a külpolitikai helyzet függvénye. A német nyomás és befolyás nyomja rá bélyegét”.⁵⁸

Kozma a nyilasok kapcsán erős fenntartásokat fogalmazott meg a többpárti választásokkal szemben: „a képviselőválasztásokat a legnagyobb néprontásnak tartom az agitáció miatt. Egy választás után két év kell, hogy az ember helyrehozza azt a sok bajt, amit a választás okoz: tekintélyrombolás, szenvedélyek felkeltése, hazudozások, egymásra licitálás stb.”⁵⁹ Szavai önmagukban egy olyan politikus megnyilvánulásának is tekinthetők, aki élesen kikel a demagóg politizálás, a parlamentáris államberendezkedés negatív jelenségeivel szemben. Pedig itt egy nagy horderejű kérdésről van szó, amely önmagában, az adott naplórészlet alapján nem értelmezhető. Kozma addigi, hosszú közéleti pályája során eléggé rugalmas és simulékony volt ahhoz,

⁵⁸ Uo. 84. – A történetírás egyébként bebizonyította, hogy a választások alatt a náci állam hatása ugyan érvényesült, de konkrét politikai nyomásra nem került sor. KARSAI László: I. m. 10.

⁵⁹ KOZMA Miklós: *A visszacsatolt Kárpátalja*. I. m. 82.

hogy mindegyik kormányfővel kijöjjön, és egyik ellen sem folytattott politikai küzdelmet, bár Darányi esetében nem állt messze tőle.⁶⁰ Pozíciója alapján persze nem is engedhetett meg effélet, de magatartásában nemcsak valamiféle opportunizmus húzódott meg. Nagy elvárásai voltak a mindenkori politikusokkal és különösen a kormányfőkkel szemben, a kormányzati pozíciót ugyanis alapvető feladatként fogta fel. Így azután soha nem rokonszenvezett az erősen karrierista, hatalomvágyó vagy számára annak tűnő politikusokkal. A bethleni politikában nemcsak a választási győzelmeket, hanem a konszolidáció eredményeit is látta, s hasonló elvárásokat fogalmazott meg Gömbössel szemben, annak kormányra kerülésekor: „Csak jönni egy új minisztériummal Neked nem lehet célod. Új, lüktető tempó, erős szociális irányzat – igazi fajvédelem – ami falutelepítést, hitbizomány és latifundiumok rendezését, a parasztság földhöz juttatását és ethikai momentumok erősebb érvényesítését jelenti.”⁶¹ Ugyanebből az alapállásból tartózkodott a túlságosan színtelen, kevés dinamizmust mutató politikusoktól.

Kozma azonban nemcsak úgymond személyes vonalon volt híve az erős kormányzásnak. Bár politikai gondolkodása sokat csiszolódott, finomodott az idők folyamán, soha nem tagadta meg gyökereit, azt, hogy a korszak elején a jobboldali radikálisok táborából indult. Különböző írásaiban, jegyzeteiben visszatérően bírálta a túl sok pártot, tartott a politikai élet atomizálódásától, és elitélő véleménye volt a választási kampányokról. Mindig antiliberálisnak vallotta magát, majd az 1930-as években – a Bethlen-érát követően, amikor némileg visszafogta magát – több ízben is az erős, központosított állam mellett foglalt állást. A nagy különbség azonban közte és Gömbös, valamint utóbbi számos híve között az volt, hogy utóbbiaknál az „erős állam”, illetve a diktatúra kiépítése a nagy társadalomátalakító tervekhez szorosan kapcsolódott, annak szerves részét képezte. Kozma esetében viszont inkább csak eszközt jelentett. Ő ugyanis főleg az általa szükségesnek vélt gazdaság- és társadalompolitikai reformok megvalósítása érdekében kívánta a

⁶⁰ ORMOS Mária: I. m. II. 489.

⁶¹ Uo. II. 246–247.

végrehajtó hatalom megerősítését, az etatista tendenciák fokozását. Ennek következtében írásaiban több alkalommal bírálta a parlamentáris berendezkedést, annak számos elemét, de nem ment el addig, hogy valamiféle gyökeres rendszer-átalakításban gondolkodjon. Erre nemcsak a fent idézett szavai utalnak, hanem a felsőházban 1934-ben elmondott, nagyszabású beszéde is. A MTI-elnök 1934 nyarán került be abba az intézménybe, amely leginkább konzervatív szellemiségéről volt ismert. Kozma részéről valószínűleg tudatos döntésnek tekinthető, hogy első beszédét egyfajta elvi alapvetésnek szánta. A felsőházi törvényhozók előtt nyíltan kijelentette, hogy „a liberalizmusnak, mint politikai vezető eszmének és gazdasági berendezkedési formának [...] a korszaka lejárt”. Szerinte a jövő alapelvei „domináns nemzeti eszme, tekintélyállam, domináns közérdek, igen erős szociálpolitika, korlátozott kapitalizmus és irányított gazdaság lesznek”.⁶² Így persze érthető, hogy az 1930-as évek közepén azért fordult szembe Gömbössel, pontosabban az ő pártszervezési elképzeléseit a gyakorlatba átültető Marton Bélával, mert ezek az elképzelések észszerűtlennek tündek számára, melyek semmivel sem visznek közelebb a hön áhított szociális reformokhoz. Sőt, gyengítik annak az állami bürokráciának az erejét, melyet Kozma éppen hogy erősíteni kívánt. A tárgyalt szempontok köszöntek vissza 1936 végén is, amikor németországi útja során – a náci állam kapcsán – főleg a munkatáborok intézményéhez viszonyult pozitívan.⁶³ Az 1939-es választások kapcsán leírt kritikája tehát nem valamiféle egyedi jelenségnek tekinthető, hanem tömören ugyan, de tükrözte államfelfogását: antidemokratizmusát, eltúlzott félelmeit a baloldali radikalizmustól, általában véve az ellenzéki politizálással szembeni ellenérzéseit és vonzalmát az autoriter kormányzás iránt.

⁶² *Felsőházi napló, 1931–1935.* III. 333–335. A „tekintélyállam” kifejtetlen fogalma is arra utal, hogy Kozma nem a politikai intézményrendszer átförmálását tartotta elsödlekesnek, és ismételten homályban hagyta, hogyan is nézne ki pontosan egy általa ideálisnak vélt kormányzati rendszer.

⁶³ SZÉCSÉNYI András: Kozma Miklós és a munkaszolgálat. *Modern Magyarország*, 2014. Különszám. 104–124. http://epa.oszk.hu/02300/02336/00003/pdf/EPA02336_moma_2014_kulonszam_104-124.pdf (Letöltve: 2017. 01. 18.)

Kozma az 1939-es választások kapcsán nem egyszerű eseménytörténetet írt le, hanem egyfajta átfogó értékelést kívánt nyújtani, így szövege az egyszerű, narratív jelentésmezőn túlmutató tartalommal bírt. Gondolatait – a korábban publikált naplóitól eltérően – önmaga, és nem külső olvasó számára rögzítette, ezért számos kérdést fölöslegesnek tűnt részletesen kifejtenie. Ebből következően jegyzetei – az adott időszak politikai környezetének ismeretén túl – csak egyéb írásaival és beszédekével összevetve, az életpálya egészébe beillesztve válnak érthetőkké és értelmezhetőkké, ami akár konklúzióként is levonható. Naplójegyzetei kapcsán kétféle – egymástól gyökeresen nem eltérő – értelmezési lehetőség is kínálkozik. A vizsgált szövegrészben ott van a hivatásos politikus látásmódja, aki nem tud szabadulni attól, hogy az eseményeket önigazoló módon értelmezze. Miután azonban a látóköre jóval túlmutatott saját cselekedetein és gyakorlati ténykedésén, gondolkodásában a politizáló értelmiségi attitűdje is meghúzódik, igaz, utóbbi inkább a szándék, mintsem az eredményesség oldaláról. Ha azonban a politikát tágabb értelemben fogjuk fel, akkor Kozma „homo politicus”-nak tekinthető. Eszerint ugyanis a politikusi habitus nem korlátozódik a hozzá közvetlenül kapcsolódó intézményekre és döntéshozatali eljárásaikra, hanem egyfajta tágabb értelemben vett közéleti nyitottságot, reflexivitást is magában foglal, ellentétben a „homo privatus”-szal.⁶⁴

A választások kapcsán leírtak – mintegy mikrokozmoszként – jól tükrözik egy, az eseményeket közelről figyelő, a jobboldali radikalizmusra és a konzervatív eszmevilágra által behatárolt, szubjektív elfogultságokkal telített közéleti személy értékvilágát, szellemi horizontját. Írója jó stílusérzéssel megáldott személy, akiben volt problémaérzékenység és kora politikai, illetve közéleti iránti nyitottság. Ugyanakkor egy olyan közegben élt és tevékenykedett, amely erőteljesen hatott gondolkodására, szemléletmódjára, és behatárolta elemzőképességét. De a kettő együtt eredményezett olyan írás(oka)t, melyek további kutatásra és elemzésre méltó többlettudást kínálnak a szakembereknek.

⁶⁴ PRITZ Pál: *Napló és történelem*. I. m.; Vö. *Politikatudományi enciklopédia*. Szerk.: VERNON BOGDANOR. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 482.